

Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза;
оперативно-розшукова діяльність

УДК 343.14

Рибікова Ганна Володимирівна

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права і процесу
Національний авіаційний університет*

Рыбикова Анна Владимировна

*кандидат юридических наук,
доцент кафедры криминального права и процесса
Национальный авиационный университет*

Rybikova Ganna

*PhD of Law, Associate Professor of
Department of Criminal Law and Process
National Aviation University
ORCID: 0000-0003-4562-4362*

Данченко Тетяна Сергіївна

*студентка
Національного авіаційного університету*

Данченко Татьяна Сергеевна

*студентка
Национального авиационного университета*

Danchenko Tanya

*Student of the
National Aviation University*

МЕТА ДОКАЗУВАННЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

ЦЕЛЬ ДОКАЗЫВАНИЯ В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ

THE PURPOSE OF PROOF IN THE CRIMINAL PROCEEDINGS

Анотація. В статті досліджуються наукові підходи до розуміння мети доказування в умовах дії нової парадигми кримінального процесу, запровадженої прийняттям Кримінального процесуального кодексу України у 2012 році. Особливу увагу приділено поняттю «доказування». Проблема розуміння істини як мети доказування має не лише теоретичний, але й практичний характер. Із застосуванням історичного методу встановлено дорадянський, радянський та сучасний періоди визначення поняття «істина» для цілей кримінального процесу, від чого залежить доказова процесуальна діяльність на всіх стадіях провадження. Встановлено, що довгий час в науці панувала безальтернативна теорія об'єктивної істини, яка теоретично базувалася на гносеології діалектичного матеріалізму. Дискусію щодо розуміння мети доказування розпочато у зв'язку із тим, що теорія об'єктивної істини не здатна в повній мірі забезпечити мету та завдання кримінального процесу, реальну реалізацію принципу змагальності, ефективну дію такої новели кримінального процесу як інститут угод тощо. В сучасній науці кримінального процесу запропоновано декілька теорій розуміння істини в процесі доказування, які як охоплюють ті вчення, що існували на попередніх історичних періодах, так і є новими для української юридичної науки. Якщо проаналізувати різні інститути кримінального процесу, то можна дійти висновку, що фактично відбувається «поєднання» трьох теорій: теорії об'єктивної істини, формальної та конвенційної теорій. Після аналізу вказаних теорій запропоновано власне бачення поняття мети доказування в кримінальному процесуальному праві України як встановлення фактичних обставин кримінального провадження в умовах змагальності в обов'язі, розумно достатньому для прийняття законного, обґрунтованого, справедливого процесуального рішення на основі верховенства права.

Ключові слова: мета доказування, істина, теорія об'єктивної істини, формальна теорія, конвенційна теорія.

Анотація. В статті досліджуються наукові підходи к пониманию цели доказывания в условиях действия новой парадигмы уголовного процесса, введенной принятием Уголовного процессуального кодекса Украины в 2012 году. Особое внимание уделено понятию «доказывание». Проблема понимания истины как цели доказывания имеет не только теоретический, но и практический характер. С применением исторического метода установлено досоветский, советский и современный периоды определения понятия «истина» для целей уголовного процесса, от чего зависит доказательная процессуальная деятельность на всех стадиях производства. Установлено, что долгое время в науке господствовала безальтернативная теория объективной истины, которая теоретически базировалась на гносеологии диалектического материализма. Дискуссия относительно понимания цели доказывания начата в связи с тем, что теория объективной истины не способна в полной мере обеспечить цели и задачи уголовного процесса, реальную реализацию принципа состязательности, эффективное действие такой новеллы уголовного процесса как институт соглашений и тому подобное. В современной науке уголовного процесса предложено несколько теорий понимания истины в процессе доказывания, которые как охватывают те учения, которые существовали на предыдущих исторических периодах, так и являются новыми для украинской юридической науки. Если проанализировать различные институты уголовного процесса, то можно сделать вывод, что фактически происходит «сочетание» трех теорий: теории объективной истины, формальной и конвенциональной теорий. После анализа указанных теорий предложено собственное видение понятия цели доказывания в уголовном процессуальном праве Украины как

установление фактических обстоятельств уголовного производства в условиях состязательности в объеме, разумно достаточном для принятия законного, обоснованного, справедливого процессуального решения на основе верховенства права.

Ключевые слова: *цель доказывания, истина, теория объективной истины, формальная теория, конвенционная теория.*

Summary. *The article is about scientific approaches to understanding the purpose of proof in the context of a new paradigm of the criminal proceedings introduced by the adoption of the Criminal Procedural Code of Ukraine in 2012. Particular attention is paid to the concept of "proof". The problem of understanding the truth as a purpose of proof is not only theoretical, but also practical. Using the historical method, the pre-Soviet, Soviet, and modern periods of the definition of the concept of "truth" for the purposes of the criminal proceedings were established, from which the probative procedural activity depends on all stages of the proceedings. It has been established that for a long time in science dominated the non-alternative theory of objective truth, which was theoretically based on the epistemology of dialectical materialism. The discussion on the understanding of the purpose of proof was initiated in connection with the fact that the theory of objective truth can not fully meet the purpose and objectives of the criminal process, the real implementation of the principle of adversity, the effective operation of such a story of the criminal proceedings as the institute of treaties, etc. In modern science of the criminal proceedings, several theories of understanding the truth in the process of proof are proposed, which cover the teachings that existed in previous historical periods, and are new to the Ukrainian legal science. If we analyze different institutes of the criminal proceedings, we can conclude that in fact there is a "combination" of three theories: the theory of objective truth, formal and conventional theories. After analyzing these theories, it is proposed that the*

concept of the purpose of proof in the criminal proceedings law of Ukraine be established as the establishment of the actual circumstances of the criminal proceedings in an adversarial manner to the extent reasonably sufficient for a legitimate, well-founded, fair, procedural decision based on the rule of law.

Key words: *the purpose of proof, the truth, the theory of objective truth, the formal theory, the conventional theory.*

Постановка проблеми. Процес доказування є складним та багатограним видом правозастосовної діяльності, який потребує належного наукового забезпечення. Доказування та докази є одними з найважливіших засобів забезпечення кримінального провадження, захисту прав та інтересів осіб, а також сторін, які беруть участь в судочинстві. Саме тому питання доказів та доказування були й залишаються, на думку багатьох вчених, важливою складовою кримінального процесу, а розуміння мети доказування впливає на всю процесуальну діяльність та визначає її зміст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливе значення для розробки зазначеної теми роботи мають праці Ю.П. Аленіна, Р.С. Белкіна, В.Г. Гончаренка, Ю.М. Грошевого, А.В. Іщенко, В.О. Коновалової, В.К. Лисиченка, М.М. Михеєнка, В.Т. Нора, В.А. Образцова, М.В. Салтєвського, В.Ю. Шепітька, М.Є. Шумила, О.О. Эйсмана та інших.

Формулювання цілей статті. Метою статті є на підставі аналізу наукових підходів дати авторське визначення мети доказування у кримінальному провадженні, яке відповідає вимогам практики.

Виклад основного матеріалу. Доказування є фундаментальною науковою і правовою категорією кримінального процесу, яка визначає його основний зміст, функціонування усіх його інститутів та впливає на організацію і діяльність правоохоронних, правозахисних і судових органів, які здійснюють кримінальне провадження, а також на організацію і

діяльність усіх інституцій, які забезпечують здійснення цього провадження [1, с. 63].

Впродовж існування кримінального процесу в кожній країні світу, незалежно від приналежності її до тієї чи іншої правової системи, доказування викликало та продовжує викликати найбільше труднощів у правозастосовній діяльності практикуючих юристів. В різні часи в процесі доказування припускались судово-слідчих помилок, приймались необґрунтовані та несправедливі кримінальні процесуальні рішення, а іноді сам процес виступав одним із головних процесуальних інструментів державних репресивних органів, діяльність яких мала трагічні наслідки для мільйонів безвинних жертв.

Водночас кримінальне процесуальне доказування може бути й головною кримінальною процесуальною гарантією та ефективним процесуальним засобом прийняття обґрунтованих, вмотивованих і справедливих кримінальних процесуальних рішень для досягнення мети й вирішення завдань кримінального провадження, що підтверджується практикою правоохоронних, судових органів та правозахисних інституцій цивілізованих, правових, демократичних країн світу [1, с. 64].

Л.М. Лобойко розглядає кримінально-процесуальне доказування як здійснювану в правових і логічних формах частину кримінально-процесуальної діяльності сторін і суду, що полягає у висуванні можливих версій щодо системи юридично-значущих обставин кримінального провадження, у збиранні, перевірці та оцінці доказів за цими версіями, а також в обґрунтуванні висновку про доведеність вини особи та його подальшому обстоюванні у судових стадіях процесу [2].

Доказування є стрижнем кримінально-процесуальної діяльності, воно має в ній найбільшу «питому вагу». Не можна не погодитись з П. А. Лупінською у тому, що доказування становить «серцевину кримінально-процесуальної діяльності». Діяльність із доказування вини

особи здійснюється на виконання обов'язку, який дістав назву «тягар доказування» [2].

Інтерес до вирішення питання: «Що є метою кримінального процесуального доказування?» існує здавна і не згасає досі. Майже всі дослідники, шукаючи на нього відповідь, звертаються до аналізу поняття «істини». І це цілком зрозуміло, оскільки кримінальна процесуальна діяльність за своєю суттю є гносеологічною діяльністю, а метою пізнавальної діяльності є саме встановлення істини, під якою розуміють достовірне знання, що правильно відображає реальну дійсність у свідомості людей [3, с. 50].

Категорія істини (а саме вона завжди використовувалася для позначення мети доказування) є однією із найбільш суперечливих тем теорії доказового права. В класичному розумінні найчастіше вона розглядається як правильне відображення дійсності, і цей підхід фактично застосований у КПК України 2012 року [8].

У науці кримінального процесу радянського періоду було зроблено майже безальтернативний висновок про те, що метою кримінальної процесуальної діяльності є встановлення істини.

Важливо відзначити що в дорадянському періоді розвитку кримінального процесу багато вчених відзначали, що змагальна форма кримінального процесу багато в чому є несумісною з вимогами досягнення об'єктивної істини. Немало вчених, зокрема Л. Е. Владіміров, зазначали, що повної достовірності знань по справі суд встановити не може, а може лише досягти більш-менш високого ступеня імовірності [4, с. 99].

У радянський час визнавалася лише теорія об'єктивної істини, яка теоретично базувалася на гносеології діалектичного матеріалізму. Це дозволило робити висновки про те, що слідчий і суд в кожній окремій справі здатні встановити обставини скоєного злочину в точній відповідності до реальності [5, с. 79].

На початку 90-х років ХХ ст. в науковій літературі висловлювалися різні підходи щодо питання істини в кримінальному процесі. Деякі науковці підтримували погляди попередників щодо збереження теорії об'єктивної істини, проте деякі висловлювали думки щодо можливої відмови від категорії «істина» взагалі.

Н. Подольний висловив думку про те, що відмова від істини як універсальної цінності обумовлена тим, що прагнення до істини в кримінальному процесі не завжди забезпечує її досягнення й досить часто оберталося злом як для окремих людей, так і для суспільства в цілому. Варто навіть згадати про те, що сама вимога пошуку істини часто схиляла представників правоохоронних органів та правосуддя до аморальних дій – примушування невинуватих людей до самообмови, фізичного та психічного насильства тощо [6, с. 49].

Варто зазначити, що теорія об'єктивної істини й сьогодні займає панівне становище в науці кримінального процесу. Прихильники даної теорії вважають, що об'єктивна істина – це такий зміст знань, який вірно відображає об'єктивну дійсність і не залежить від суб'єкта пізнання, а встановити об'єктивну істину в кримінальному процесі означає пізнати всі обставини, які можуть бути встановлені в кримінальному провадженні, у відповідності з тим, як вони мали місце в дійсності [5, с. 80].

Окремі вчені вважають, що дана теорія не зовсім відповідає певним положенням кримінального процесуального законодавства. Так, як відзначає П. А. Лупінська, очевидно, що принцип презумпції невинуватості та правила, які випливають з нього, можуть бути перешкодою на шляху встановлення обставин справи [7, с. 98]. Суттєвою перешкодою може стати й правило про недопустимість доказів.

Проте незважаючи на вказані вище протиріччя, не можна заперечувати досягнення даної теорії, положення якої десятиріччями досліджувалися науковцями і є, можна сказати, перевірені часом. В той же

час, на нашу думку, внаслідок еволюції кримінального судочинства, не можна вважати, що дана теорія є монопольною в кримінальному процесуальному доказуванні, адже змагальна форма кримінального судочинства в багатьох аспектах є несумісною з вимогами досягнення об'єктивної істини [5, с. 80].

Ще однією теорією, яка заслуговує на увагу в контексті нашого дослідження, є формальна або процесуальна теорія істини. Вона передбачає, що істинними є не ті знання, які відповідають об'єктивній дійсності, а знання, які відповідають певним правилам та положенням. відповідно до цієї теорії істинність цих знань не викликає сумнівів, тобто презюмується [5, с. 81].

Формальна теорія має велике значення, оскільки, наприклад, при вирішенні питання про допустимість доказів, де важливого значення набувають саме питання форми, а не встановлення їх відповідності дійсності.

Прихильники конвенційної теорії вважають істинним те положення, яке було визнано таким за погодженням сторін і знайшло своє відображення в кінцевому рішенні, яким закінчується кримінальне провадження. Тобто судження вважається істинним не тому, що воно відповідає дійсності, а тому, що сторони домовилися вважати його істинним. Яскравим прикладом реалізації даної теорії у кримінальному процесі є кримінальне провадження на підставі угод, а також звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку примирення обвинуваченого з потерпілим. Хоча в цих випадках фактично не відбувається досягнення об'єктивної істини, правові наслідки таких рішень не викликають сумнівів, оскільки в їх основі лежить добровільно укладена домовленість двох сторін, яка є прийнятною для обох [5, с. 81].

Розглянувши дані теорії, можна дійти висновку, що всі три вказані вище теорії мають право на існування в сучасних умовах кримінального

процесу. В той же час, варто зауважити, що жодна з них не може самостійно охопити всю кримінально процесуальну діяльність. Саме тому, на нашу думку, доцільно розглядати ці теорії в комплексі, оскільки кожна з них в тій чи іншій мірі задіяна в кримінальному провадженні. Саме за поєднання властивостей реальності, процесуальності та конвенційності можна «утворити» нове розуміння істини, яке зможе більш повно та всебічно відображати саме мету доказування.

Можна погодитися з думкою В. В. Вапнярчука, який пропонує визначити істину як сформоване під час кримінального провадження у передбаченому законом порядку достовірне знання про обставини, які підлягають доказуванню, що відображає вказані обставини в свідомості людей у точній відповідності з дійсністю та/або знання, яке вказано таким за погодженням (конвенцією) сторін [5].

У кримінальному судочинстві рішення зазвичай приймається на підставі не абсолютно повного знання, а лише такого його обсягу, який формує внутрішнє переконання, що має наслідком недоцільність подальшого дослідження обставин справи. В теорії кримінального процесу країн, де найбільш поширена змагальна побудова процесу (США, Велика Британія), така особливість міститься у формулі доказаності поза розумними сумнівами. Тому, коли йдеться про доведеність вини особи у вчиненні злочину, категорично говорити про істинність (вичерпне і повне встановлення всіх обставин справи) немає підстав. Природа достовірності людського пізнання, в тому числі і в кримінальному процесі, не математична, а суб'єктивна. Це означає, що не можна говорити про точну відповідність таких даних об'єктивній реальності [8].

Використання в кримінальному процесі формальних правил (правила допустимості, презумпції, преюдиції, спрощений порядок судового розгляду, угоди про визнання винуватості тощо) пов'язане з відсутністю в деяких випадках безпосереднього пізнання, що підкреслює формальний

характер результату доказування. Показово, що саме судове рішення приймається за істину (*res iudicata pro veritate habetur*). Не варто забувати і про юридичний характер правової оцінки, без обґрунтування якої мети доказування досягти неможливо. Найкраще про це висловився А.В. Аверін: «Виявлення трупа людини не свідчить про те, що в юридичному житті мало місце вбивство. Вбивство як кримінальне правопорушення (злочин) з'явиться в юридичному житті тільки тоді, коли версія про вбивство доведе своє право на існування. До цього моменту в юридичному житті нема вбивства, а є лише версія про вбивство». З огляду на це необхідно ще раз наголосити, що результатом пізнання в кримінальному процесі є не фактичний висновок про наявність чи відсутність обставин, як це має місце в буденному житті, а висновок суто юридичний. Відповідно, в кримінальному процесі завжди, насамперед, йдеться про юридичну наявність чи відсутність обставин [8, с. 50].

Висновки з даного дослідження. Отже, в сучасних умовах фактично відбувається «поєднання» трьох теорій: теорії об'єктивної істини, формальної та конвенційної теорій. Відповідно мету доказування в кримінальному процесуальному праві України можна визначити як встановлення фактичних обставин кримінального провадження в умовах змагальності в обсязі, розумно достатньому для прийняття законного, обґрунтованого, справедливого процесуального рішення на основі верховенства права.

Література

1. Погорецький М.А. Нова концепція кримінального процесуального доказування. Вісник кримінального судочинства. – 2015. – №3. – С. 63–79.
2. Лобойко Л.М. Кримінально - процесуальне право: навч. посіб. Київ : Істина, 2014. – 432 с.

3. Словник української мови : у 11 т. – К. : Наук. думка, 1973. – Т. 4 (І-М). – 840 с.
4. Владимиров Л. Е. Суд присяжных. Условия действия института присяжных и метод разработки доказательств. Харьков. – 1873. – 267 с.
5. Вапнярчук В. В. Мета кримінального процесуального доказування. Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2015. – Вип. 1. – т. 4. – С. 78–82.
6. Подольный Н. Фантомы уголовного судопроизводства. Рос. юстиция. – 2004. – № 4. – С. 49–50.
7. Лупинская П. А. Решение в уголовном судопроизводстве: теория, законодательство и практика. Москва : Юристъ, 2006. – 174 с.
8. Актуальні питання кримінального процесу України: навч. посіб. / Є.М. Блажівський та ін. Київ, 2013. – 304 с.

References

1. Poghorecjkuj M.A. Nova koncepcija kryminaljnogho procesualjnogho dokazuvannja. Visnyk kryminaljnogho sudochynstva. – 2015. – #3. – S. 63–79.
2. Lobjko L.M. Kryminaljno - procesualjne pravo: navch. posib. Kyjiv: Istyna, 2014. – 432 s.
3. Slovnyk ukrajinsjkoji movy : u 11 t. – К. : Nauk. dumka, 1973. – Т. 4 (І-М). – 840 s.
4. Vladymyrov L. E. Sud prysjazhnykh. Uslovyja dejstvyja ynstytuta prysjazhnykh y metod razrobotky dokazateljstv. Kharjkov. – 1873. – 267 s.
5. Vapnjarchuk V. V. Meta kryminaljnogho procesualjnogho dokazuvannja. Naukovyj visnyk Khersonsjkogho derzhavnogho universytetu. – 2015. Vyp. 1. – t. 4. – S. 78–82.

6. Подольный Н. Фантомы уголовного судопроизводства. Рос. юстиция. – 2004. – # 4. – С. 49–50.
7. Лупынская П. А. Решение в уголовном судопроизводстве: теория, законодательство и практика. Москва : Юристъ, 2006. – 174 с.
8. Актуальні питання кримінального процесу України: навч. посіб. / Я.М. Блазівський та ін. Київ, 2013. – 304 с.